

Розділ 8. СТЕПАН БАНДЕРА – ПРОВІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ

Однією з найменш вивчених постатей визвольного руху, як не дивно, залишається й досі Провідник Організації українських націоналістів (ОУН) Степан Бандера. Визначний життєвий шлях борця за волю поки що не здобув достатньої уваги з боку істориків в незалежній Україні. Особі цього діяча присвячено багато праць (головно публіцистичні твори, невеликі статті та енциклопедичні довідки)¹, але зробити належний аналіз його діяльності та визначити його місце в історії українська історична наука ще не спромоглася. Сучасні дослідники мають дати ґрунтовну оцінку С. Бандері як людині, політику, теоретикові й інтерпретатору націоналістичної ідеології, організаторові й лідеру ОУН 1930–1959 рр.

Бандера як історичний діяч сформувався завдяки реалізації одного з найбільш успішних українських суспільних проєктів – ОУН, головними цілями якого були відновлення незалежності та усвідомлення народом необхідності власної держави, відсутність якої стала основною причиною поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. Оцінка діяльності Степана Бандери – свідчення зрілості українців, які, вибудовуючи власну систему цінностей, самі вирішують, яких героїв їм шанувати і яке майбутнє творити. Провідник ОУН став і залишається найяскравішим символом визвольної боротьби ХХ ст. за незалежність для українців, які її пропагують та відстоюють державність зі зброєю в руках.

Родина Бандер походить із міста Стрия у Львівській області, де проживала в передмісті Лани і переважно займалася рільництвом. Щодо походження прізвища Бандера існує багато версій. За найбільш поширеною, слово «бандера» дослівно означає «прапор»; можливо, воно мало значення «керівник», «провідник», «проводир», «той, що попереду»².

Життєвий шлях майбутнього Провідника був типовим для більшості представників національно свідомої молоді Західної України. Народився Степан Бандера 1 січня 1909 р. у селі Старий Угринів, тепер Калуського району Івано-Франківської області, у сім'ї греко-католицького священника. Дитячі роки пройшли під впливом подій Першої світової війни, національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. і діяльності Української військової організації (УВО). Степан Бандера, як і багато його ровесників, пережив гіркоту поразки Західно-української Народної Республіки та становлення польської окупаційної влади. Небажання й надалі терпіти такий стан речей приводило молодь до лав УВО–ОУН. Почувши розповідь про героїзм члена УВО Ольги Басараб, яка загинула

¹ Дем'ян Г. Степан Бандера. Життя і діяльність. (Вибрані матеріали до бібліографії). *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали* / ред. і упоряд. М. Посівнич. Тернопіль: Астон, 2018. С. 541–564.

² Дзюбан Р. Звідки рід Степана Бандери. *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 1(25). С. 11–13.

під час тортур у польській тюрмі у Львові, 14-річний Степан Бандера почав проводити над собою такі самі тортури, які застосовувала польська поліція до неї. Свій вчинок він пояснював бажанням перевірити витривалість і силу волі та підготувати себе до майбутньої боротьби³.

Бандера протягом усього життя був амбітною людиною, ставив перед собою тільки максимальні завдання та з дитинства готувався до великої місії. У 1919–1927 рр. С. Бандера навчався у Стрийській гімназії. Через важку хворобу (ревматизм колінних суглобів) його протягом двох років не приймали до «Пласту». Бували моменти, що хлопець зовсім не міг ходити. І лише завдяки надзвичайним зусиллям над собою переміг біль і здав необхідні для вступу фізичні вправи. 1 жовтня 1922 р. Бандеру зарахували до гуртка «Вовк» 5-го пластового куреня імені князя Ярослава Осмомисла у Стрию. Завданням «Пласту», за словами С. Бандери, було плекати дух братерства серед своїх членів і виховувати їх за програмою скаутингу⁴. 19 грудня 1929 р. у Львові, в Академічному домі, на Другій курінній раді «Загону Червоної Калини» Степана Бандеру було обрано генеральним підскарбієм. Велику ініціативу під час різних свят, імпрез і виступів для здобуття «пластового заробітку» виявляв С. Бандера як скарбник, виготовляючи з іншими невеликі срібні пластові відзнаки, які мали попит та приносили прибуток. Він постійно ходив із пластунами на панахиди, які відбувалися щороку в першу неділю серпня на могилах Січових стрільців, на горі Маківці⁵.

У 1928–1934 рр. С. Бандера навчався на агрономічному відділі Львівської політехніки. За свідченнями очевидців, Бандера постійно себе вдосконалював у фізичному плані. Його зайняття спортом усіх дивували: плавання, стрибки у воду, щоденні обмивання холодною водою, взимку катання на лижах і влітку гра у баскетбол. Він у прямому значенні «не давав ногам спокою»: ходив усюди пішки, навіть 9 км до центру Львова та по довколишніх селах, бігав на довгі дистанції. В Дублянах Степан Бандера був постійним відвідувачем Народного дому Просвіти, де діяла бібліотека. Сюди він заходив взяти книжки, почитати газету чи прослухати цікаву доповідь, або ж самому її підготувати на теми Козаччини та ведення здорового способу життя. З такими темами і виступами С. Бандера відвідував навколишні села: Грибовичі, Малехів, Гряду, Муроване, Дорошів, Підліски та ін.⁶.

Поряд із навчанням С. Бандера провадив активну громадсько-політичну діяльність, зокрема був членом товариств «Просвіта», «Луг», «Основа», «Сокіл», «Сільський господар» та ін. Про ці роки свого життя Він писав: «Найбільше

³ Кульчицький І. Замолоду готувався до найважчих випробувань. *Воля і Батьківщина*. 1999. Ч. 1 (14 / 30). С. 111–112.

⁴ Бандера С. Мої життєписні дані. *Воля і Батьківщина*. 1999. Ч. 1 (14/30). С. 7; Протокол допиту Провідника КЕ ОУН Степана Бандери (16 червня 1934 р. – 4 лютого 1935 р.). *Степан Бандера: документи й матеріали (1920–1930 рр.)* / упоряд. М. Посівнич. Львів: Афіша, 2006. С. 147–148.

⁵ Падох Я. Загін «Червона Калина». *Загін Червона Калина. Ювілейне видання пластового Загону «Червона Калина»*. Стрий; Нью-Йорк, 2000. С. 27; Протокол допиту Провідника КЕ ОУН Степана Бандери (16 червня 1934 р. – 4 лютого 1935 р.). С. 147.

⁶ Гоць П. Навчання і революційна діяльність Степана Бандери в Дублянах. Львів, 2006. С. 9–10.

часу й енергії я вкладав у своєму студентському періоді в революційну, національно-визвольну діяльність. Вона полонювала мене щораз більше, відсуваючи на другий план навіть завершення студій ... До моїх спортивних занять належали біги, плавання, лещетарство [лижі – М. П.], кошиківка [баскетбол – М. П.] і передусім мандрівництво. У вільний час я залюбки грав у шахи, крім того співав у хорі та грав на гітарі і мандоліні. Не курив і не пив алкоголю»⁷.

Світогляд Степана Бандери, як і всієї західноукраїнської молоді, формувався під впливом націоналістичних ідей, які пропагував «Літературно-науковий вісник». Як спротив польській окупаційній політиці на Західній Україні масово виникають молодіжні організації – Група української державницької молоді на чолі зі Степаном Охримовичем, Юліаном Вассияном, Іваном Габрусевичем, Богданом Кравцівим та Організація вищих класів українських гімназій. У Стрию її очолювали Степан Бандера, Олекса Гасин, Степан Новицький та Осип Карачевський. У 1926 р. вони об'єдналися у Союз української націоналістичної молоді. У 1927 р. С. Бандеру прийняли до лав УВО, де він був зачислений до розвідувального відділу, а згодом переведений у референтуру пропаганди. Він займався розповсюдженням підпільних видань, організаційно-вишкільною роботою, бойкотуванням польських товариств тощо. За це в Калуші у грудні 1928 р. був заарештований польською поліцією. У 1928–1930 рр. був одним із дописувачів щомісячного гумористичного журналу «Гордість нації», який редагував Данило Чайковський – «Мормон». Свої сатиричні статті підписував псевдонімом Матвій Гордон⁸.

В ОУН С. Бандеру рекомендував його товариш С. Охримович. Спочатку його призначили відповідальним за загальноорганізаційний стан ОУН у Калуському повіті та роботу студентських осередків. Одночасно він був задіяний у референтурі пропаганди. У 1930 р. очолював технічно-видавничий відділ, згодом керував розповсюдженням підпільних видань на західноукраїнських землях. В 1931 р. у відання Бандери передали відділ постачання підпільних видань з-за кордону. Того ж року його призначили референтом пропаганди у Крайовій езекутиві ОУН, яку на той час очолював С. Охримович, а 1932 р. він став заступником Крайового провідника (КП) ОУН⁹.

Члени ОУН суворо дотримувалися конспірації, дисципліни та військової субординації. Це давало змогу застосовувати найрізноманітніші методи боротьби проти польської окупаційної влади: масові політичні демонстрації, студентські протести, робітничі страйки, бойкот польських товарів, шкільні акції тощо. Найдієвішою вважали збройну та революційну боротьбу. З моменту створення ОУН бойова активність і вправність молодих націоналістів постійно зростали. У середовищі Академічного дому, яке представляли Степан Бандера – «Лис», Степан Ленкавський, Дмитро Мирон – «Орлик», Ярослав Стецько – «Карбович»,

⁷ Бандера С. Мої життєписні дані. С. 5–7.

⁸ Там само. С. 7–9; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич, 1994. С. 58–59; Мірчук П. Нарис історії ОУН / за ред. С. Ленкавського, Д. Штикала, Д. Чайківського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. С. 125.

⁹ Лист Лева Шанковського до Орача [Ярослава Стецька] від 2.11.1959 р. *Архів Центру досліджень визвольного руху у Львові* (АЦДВР). С. 1; Климишин М. В поході до волі. Торонто, 1975. Т. 1. С. 109, 129; Бандера С. Мої життєписні дані. С. 9.

Ярослав Старух, Зенон Коссак, Михайло Колодзінський – «М. Будзьяк» та інші, виробили свою тактику. Вона стала в основу концепції «перманентної (постійної) революції», згідно з якою український народ міг здобути свободу тільки шляхом збройної боротьби. Тому ОУН мала підготувати суспільство до всенародного повстання. Для цього потрібно було організувати широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби, що мала виховати в народі бажання здолати ворога. Другим напрямом діяльності ОУН було повсякчасне й непохитне протистояння польській окупаційній системі. Кожен метр української землі мусив горіти під ногами ворога. Це мало налаштувати широкі верстви українського суспільства на боротьбу, гартувати його військовий дух і спонукати до безпосередніх дій. Організація намагалася виховати в учасників революційного руху вольову стійкість, надати добру військову підготовку для успішного проведення повстання проти Польської держави. ОУН вдалася до концепції опертя на власні сили і тактики малих справ – повсякденної підготовчої праці, усвідомлюючи, що майбутня боротьба буде жорстокою і принесе з собою численні втрати. Тому націоналісти почали будувати державу з місцевої громади / села, яку формували через різного роду громадські організації та кооперативи, каси взаємодопомоги, які одночасно були легальним прикриттям їхньої діяльності. Гасла: «Свій до свого по своє», «Українські гроші в українські руки на українські справи», «Купуй українське» ставали ефективними засобами в боротьбі за побудову українського світу та держави у державі. Поряд із матеріальними аспектами члени ОУН запустили нову форму суспільної архітектури, яка базувалася на **ВІРІ** (10 заповідей українського націоналіста (Декалог), 12 прикмет характеру українського націоналіста, 44 правила життя українського націоналіста). Саме віра стала невичерпним джерелом «націоналістичного двигуна», який гарантував сталий розвиток руху і матеріалізувався в реальні вчинки. Гасло «Бог і Україна» концептуально вплітало християнські цінності в націоналістичну ідеологію. Членські внески – десятина – стали надійною фінансовою базою для визвольного руху. З іншого боку, націоналістичні лідери почали творити культ героїв, які полягли за волю України, боролися за душу української дитини в школах, проводили антиалкогольні й антитютюнові компанії, пропагували ведення здорового способу життя. Важливим аспектом організованості націоналістичного активу на місцях стала постійна підготовка й навчання зі суворими екзаменаційними випробуваннями. Постійний ріст у різних напрямках діяльності членства ОУН був запорукою подальшого успіху. Адже нові виховники / провідники могли б підготувати якісні кадри. Також цікавим феноменом і каталізатором усієї діяльності ОУН стало ув'язнення та тюремні вироки багатьом націоналістам. Саме цей «фільтр» дав змогу побачити якість кожного члена і подальшу його діяльність у підпільних структурах. Більшість націоналістів використала свій присуд для навчання чи вдосконалення навичок, отримавши «університетські освіти» від побратимів, які водночас були суворими вчителями й учнями для себе¹⁰.

¹⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН... С. 138–139; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... С. 36.

Після того, як у січні 1933 р., а в червні вже офіційно КП ОУН став Степан Бандера – «Лис» (Малий, Баба), бойова діяльність організації зазнала деяких змін. Експропріація державних установ і кас тепер припинилася, а всі бойові акти скеровувалися проти найодіозніших представників польської державної адміністрації і їхніх прислужників та популяризаторів радянофільства. Він дещо змінив і розширив особовий склад Крайової ексекютиви (КЕ ОУН)¹¹.

Бойова діяльність ОУН ґрунтувалася на принципах, сформульованих у 1929 р. й опублікованих у газеті «Сурма». Зокрема, ОУН мала застосовувати революційний терор як засіб самооборони. Він був найстрашнішою зброєю в руках підпільної організації, її останнім і найвагомішим аргументом, коли всі інші були вже випробувані, і відповіддю на насильство. Безперечно, це був не надто ефективний спосіб боротьби проти польської влади, але достатньо дієвий, коли йшлося про самозахист. Політичне значення терору полягало в тому, що він створював атмосферу напруженості й нестабільності, перешкоджаючи ворожій владі утвердитися на чужій території. Дії оунівців підривали авторитет і силу противника та підтримували дух поневоленого народу. Крім того, українські націоналісти використовували терор і як засіб ідеологічного впливу: а) на власну націю, змушуючи її мислити політично; б) на окупантів, переконуючи в тому, що український народ веде постійну боротьбу й не припинить її, доки не здобуде самостійності; в) на світову громадськість, показуючи таким способом, що він є окремим об'єктом і прагне своєї незалежності¹².

З ініціативи С. Бандери було проведено резонансну Шкільну акцію, метою якої стало повернення української мови в школи. У 1933 р. КЕ ОУН надрукувала 98 тис. листівок і відозв та 6 тис. брошур. У листівці «Українські батьки й матері» КЕ ОУН зазначала: «Ми мусимо перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського духа на всіх ділянках нашого життя, в першу чергу в школах»¹³. У відозві «Молоді друзі! Українські школярі!» керівники ОУН зверталися до учнів: «Поляки хочуть через школу і при допомозі вчителів зробити з Вас вірних рабів, слухняних і покірливих горожан Польщі; вони хочуть Вас навчити ненавидіти все українське й кохати все польське. Вони хочуть зробити Вас зрадниками Українського Народу ... Тому не дайте, щоб з Вас вороги зробили яничарів! Не дайте, щоб ляхи обернули Вас у своїх слухняних рабів! Ви маєте бути лицарями й борцями за волю України! Перед Вами велика свята боротьба»¹⁴.

Важливим напрямом роботи КЕ ОУН на чолі з Бандерою було розповсюдження друкованої продукції, без якого видавнича діяльність не мала сенсу. У 1933–1934 рр. було створено два додаткові осередки переправки літератури: у Кракові (під керівництвом Миколи Климишина, Ярослава Карпинця,

¹¹ Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / упоряд. М. Посівнич. Львів: «МС», 2005. С. 55, 58, 128; Климишин М. В поході до волі... Т. 1. С. 133; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України). Ф. 371. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 202; Мірчук П. Степан Бандера символ революційної безкомпромісовості. Нью-Йорк, 1961. С. 26; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... С. 96.

¹² Терор – як засіб самооборони. *Сурма*. 1929. № 16; Терор – як засіб агітації. *Сурма*. 1929. № 17–18.

¹³ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 121. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 10.

¹⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 3. Спр. 866. Арк. 9–9 зв.

Левка Зацного) і на Гуцульщині (під керівництвом М. Левицького та Євгена Оніщука). Центром, куди звозили підпільну літературу та розподіляли її, був Львів. Тут існувало декілька конспіративних квартир і осередків, власники яких переховували цілі партії нелегальних видань. Завдяки кольпортерам ця література вчасно потрапляла до читача. Певну кількість видань за вказівками С. Бандери переправляли на Волинь, Холмщину, Буковину, надсилали на адреси радянських наукових і культурних установ. Окремі екземпляри потрапляли навіть на Кубань¹⁵.

У період, коли крайовим провідником був С. Бандера, важливим аспектом діяльності ОУН стали антирадянські агітаційно-пропагандистські та бойові акції. Маючи фінансову підтримку з-за кордону, Комуністична партія Західної України (КПЗУ) активізувала діяльність. У журналі «Розбудова нації» зазначалося, що ОУН буде поборювати ідеологію протилежних політичних угруповань та вживати рішучі заходи проти ворогів, передусім проти «угодовців-хрунів» та «радянофілів-ікроїдів»¹⁶. У 1932–1933 рр., під час Голодомору, організованого комуністичним режимом в Україні, ОУН проводила потужну роз'яснювальну антибільшовицьку кампанію, трактуючи загибель мільйонів українців як наслідок спланованої акції, з допомогою якої радянська влада прагне ослабити націю. КЕ ОУН на чолі з С. Бандерою доручила найліпшим пропагандистам виголосити в усіх студентських осередках спеціальні доповіді. Користуючись мережею легальних товариств і організацій, ОУН у зазначений час провела політичну кампанію, спрямовану на викриття злочинних дій СРСР. Боротьбу за допомогою усного й друкованого слова доповнювали акти індивідуального терору щодо комуністів. Одночасно з поборюванням прибічників комуністичного режиму серед інтелігенції ОУН розгорнула таку саму акцію й на низовому рівні. У декількох місцевостях, де КПЗУ мала сильні позиції, дійшло до масових сутичок, зокрема на Дрогобиччині, в Яворові та інших місцях¹⁷. На знак протесту проти штучного Голодомору, влаштованого радянською владою, 22 жовтня 1933 р. Микола Лемик вчинив замах на високопоставленого розвідника Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) Алексея Майлова, який працював на той час із перевіркою в консульстві у Львові. Актентат було здійснено з наказу С. Бандери. 12 травня 1934 р. відома активістка ОУН Катерина Зарицька заклала бомбу під редакцію газети «Праця»¹⁸.

За рекомендацією Степана Бандери Євгена Коновалець доручив Івану Мітринзі – «Сергій Орелюк» організаційний зв'язок зі Східною Україною. Мітринга очолив референтуру з підрадянських справ (згодом був призначений спеціальним референтом із соціальних питань) і діяв окремо від основної мережі ОУН. Він особисто підібрав у референтуру помічників, безпосередньо контактував із

¹⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 3. Спр. 866. Арк. 357–359; Климишин М. В поході до волі... Т. 1. С. 136; Малашук Р. З книги мого життя. Торонто, 1987. Т. 1. С. 66; Н. Н. Лист до редакції. *Розбудова нації*. 1934. № 3–4. С. 206.

¹⁶ *Розбудова нації*. 1932. № 7–8. С. 174.

¹⁷ Мірчук П. Нарис історії ОУН... С. 451.

¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 10; Там само. Спр. 75. Арк. 147; Климишин М. В поході до волі... Т. 1. С. 85; Науменко К. Генеральне консульство СРСР у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 7. С. 397.

Є. Коновальцем і С. Бандерою. Працівники референтури переправляли нелегальну літературу в радянську Україну й отримували звітти потрібну інформацію. З наказу С. Бандери Я. Карпинець виготовив у Кракові спеціальні повітряні балони для переправлення й розкидання оунівських відозв і листочок над Східною Україною. Також було виготовлено два радіоприймачі для зв'язку з організаційними кур'єрами¹⁹.

Проти українських націоналістів польська поліція використовувала різні методи, зокрема підсилала агентів, вербувала донощиків і провокаторів. У той час, коли КЕ керував С. Бандера, ОУН розгорнула нещадну боротьбу з «хрунгами-угодовцями», тобто тими українцями, які добровільно йшли на співпрацю з польською владою. Особливого розголосу набуло вбивство директора Львівської гімназії Івана Бабія 25 липня 1934 р. Смертний вирок, винесений революційним трибуналом ОУН, виконав Михайло Цар. Значний резонанс у суспільстві викликав замах на Якова Бачинського, вчинений 31 березня 1934 р. Після тривалого стеження суд ОУН виніс вирок, виконавцями якого стали Роман Мигаль і Роман Сеньків²⁰. Одним із найгучніших виступів, які виявляли ставлення ОУН до польської влади, було вбивство міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, скоєне 15 червня 1934 р. у Варшаві. За наказом Бандери атентат виконав бойовик ОУН Григорій Мацейко – «Гонта», декілька разів вистрілюючи в урядовця. Такі акції проводилися з метою привернути увагу світової громадськості до нестерпного становища українців у Польщі²¹.

У 1934 р. діяльність ОУН досягла найбільшого розмаху за міжвоєнний період. КЕ ОУН під проводом С. Бандери ухвалила рішення про організацію «зелених кадрів». Цей план виник у зв'язку з можливістю проведення польською владою пацифікації. Усі розконспіровані члени ОУН мали перейти в глибоке підпілля й вести з окупантами непримиренну боротьбу, об'єднуючись у збройні партизанські загони. На думку М. Климишина, проєкт Бандери зі створення зелених кадрів, передусім на Волині і в Карпатах, передував створенню УПА. Їхнім головним завданням мало бути визволення заарештованих членів ОУН²².

У 1933 р. до рук польської розвідки потрапив так званий архів Сеника – 418 оригіналів та 2 055 копій організаційних документів. Більшість керівного активу організації, зокрема й Степана Бандеру, було заарештовано 14 червня 1934 р., о 5–6 год ранку, в Академічному домі у Львові. Під час поліцейських допитів на Бандеру постійно чинили психологічний та фізичний тиск. Так, його допитували з 9 год 6 серпня до 20 год 11 серпня 1934 р., не даючи змоги поспати. Але Провідник ОУН поведився гідно і був зразком для інших в'язнів²³. У зв'язку

¹⁹ Бойко Ю. Націоналізм на східноукраїнських землях у добу Коновальця. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. С. 611–612; ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 147; Левицький Б. Національний рух під час Другої світової війни. *Дialog*. 1979. Ч. 2. С. 5.

²⁰ ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 17; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... С. 99.

²¹ ЦДАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 3125. Арк. 10–12.

²² Мірчук П. Степан Бандера символ революційної безкомпромісовості. С. 31; Климишин М. В поході до волі... Т. 1. С. 161.

²³ Климишин М. В поході до волі... Т. 1. С. 140; ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 33–37.

із вдалим замахом на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького протягом червня–листопада 1934 р. поліція заарештувала близько 800 осіб. У цей же час польська влада створила концентраційний табір у Березі Картузькій, де перебувало понад 120 оунівців²⁴.

Судовий процес (18.11.1935–13.01.1936) над 12 членами ОУН викликав жваве зацікавлення в Європі та Північній Америці, яке, до речі, підсилював суд над хорватськими усташами у Франції, які 9.11.1934 р. вбили в Марселі короля Югославії Олександра I й міністра закордонних справ Франції Луї Барту. Іноземна преса жваво коментувала співпрацю між ОУН та усташами, називаючи Німеччину ініціатором цих терористичних актів. Польська влада намагалася показати себе перед західним світом демократичною та правовою державою, дозволяючи публікувати у пресі промови підсудних і матеріали процесу. Вона передчувала тріумф розгрому керівного апарату й структур ОУН та припускала, що промови членів організації, які співпрацювали зі слідством, остаточно знищать авторитет націоналістів в українському суспільстві. Однак процес, який мав стати останньою крапкою в історії ОУН, відіграв зовсім іншу роль. Закордонна й місцева (польська й українська) преса подавала реферовані промови обвинувачених, які зуміли схилити на свій бік ще більше людей і перетворити поразку на перемогу. Саме в 1935–1936 рр., після двох гучних політичних процесів – Варшавського та Львівського – почав формуватися певний революційний міф, що дав змогу ОУН на початку 1940-х років стати провідною політичною силою в Західній Україні²⁵.

Степан Бандера та його товариші перетворили Варшавський процес на форум пропаганди ідеї національно-визвольної боротьби. Вони звинувачували Польщу у знущанні над українським народом. С. Бандера був прикладом для інших підсудних, своїми демонстративними виступами надихав їх на активний спротив. За спогадами прокурора Желенського, він почав свій виступ такою заявою: «Як український громадянин, не підлягаю польським законам», – і це накинув своїм товаришам. Було видно, що він їхній провідник і вони слухають його у всьому. За це [заяви – М. П.] Бандеру силою вивели із зали суду. Від нього була невичерпна енергія та фантастична сила»²⁶. Протягом усього Варшавського процесу головні обвинувачені – Бандера, Лебедь, Гнатківська, Карпинець, Климишин – поводитися дуже виключно, пропагуючи ідеї та гасла ОУН. Обвинувачених багато разів силоміць виводили із зали, суд карав свідків грошовими стягненнями та тюремним ув'язненням, відмовляв адвокатам, відхиляв їхні пропозиції й питання до свідків і підсудних, тим самим демонструючи зневагу та заборону висловлювати власні думки²⁷.

²⁴ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. S. 299–300; Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego. Warszawa, 1995. S. 97–99.

²⁵ Мірчук П. Нарис історії ОУН... С. 375–376; Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego... S. 105, 116; Книш З. Варшавський процес ОУН на підлозжі польсько-українських відносин тієї доби. Торонто: Срібна сурма, 1986. Т. 1. С. 209, 603; Juryś R., Szafar T. Pitaval polityczny 1918–1939. Warszawa, 1971. S. 413.

²⁶ Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego... S. 106.

²⁷ Книш З. Варшавський процес ОУН... Т. 1. С. 354, 383, 489, 492; Ребет Л. Світла і тіні ОУН... С. 77–78.

Після двомісячного процесу у Варшаві суд виніс обвинуваченим такі вирoki: Степанові Бандері, Миколі Лебедю й Ярославу Карпинцю – смертна кара, згідно з урядовою амністією замінена на довічне ув'язнення; Миколі Климишину і Богданові Підгайному – довічне ув'язнення; Дарії Гнатківській – 15 років ув'язнення; Іванові Малюці, Романові Мигалю та Євгенові Качмарському – 12 років ув'язнення; Катерині Зарицькій – 8 років ув'язнення; Ярославові Раку та Якову Чорнію – 7 років ув'язнення. Усі обвинувачені сприйняли вирок спокійно, а Степан Бандера та Микола Лебедь разом вигукнули: «Хай живе Україна!». За таку поведінку їх було усунуто із зали суду на час зачитування обґрунтування вироку²⁸.

У відповідь на вирок ОУН оголосила у Західній Україні траур, який дотримували всі національно свідомі громадяни на знак солідарності з українськими політв'язнями. Заходами референтури пропаганди КЕ ОУН було видано спеціальні листівки з портретами учасників процесу та їхніми лаконічними висловами, сказаними під час судових засідань²⁹.

Логічним продовженням Варшавського став Львівський процес (25.05.–26.06.1936). Щоправда, на відміну від Варшавського, судовий процес у Львові не викликав такого масового зацікавлення суспільства ні в Польщі, ні в Європі й Північній Америці. На Львівському процесі було 23 підсудні, яким інкримінували державну зраду. З першого дня процесу Бандера й інші підсудні у виступах почали викривати злочини польської влади щодо України й українців. Обвинувачені розробили тактику поведінки на процесі: одна частина мала зізнатися в належності до ОУН і розкрити всі її ідеологічно-пропагандистські постулати, інша – повністю заперечувати причетність до ОУН. Через «грипси» (таємні листи) Бандера зв'язався з тими, хто дав свідчення поліції, щоб вони відкликали всі зізнання та пояснили свою поведінку українському суспільству. На відміну від Варшавського процесу, на Львівському польська влада визнала право підсудних говорити українською мовою. Обвинувачені не мовчали, як на Варшавському процесі, а свідчили, складали відповідні заяви й використовували право останнього слова. Замість оборони прав української мови приводом для демонстративних виступів підсудних стало питання громадянства. Коли на початку процесу заарештованих питали про громадянство, вони заявляли: «Українське». Степан Бандера, крім цього, на запитання про його відношення до військової служби відповів: «Я є членом Української Військової Організації»³⁰.

Степан Бандера виступив на засіданні 5 червня 1936 р. як крайовий провідник ОУН. Він пояснив розглядувані судом справи, відмовившись при цьому називати прізвища чи псевда членів ОУН. Підсудний засвідчив, що всі смертні вирoki ухвалював революційний трибунал, а він лишень віддавав наказ

²⁸ Книш З. Варшавський процес ОУН... Т. 1. С. 516; Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego... S. 129; Мірчук П. Степан Бандери символ революційної безкомпромісовости. Нью-Йорк, 1961. С. 49.

²⁹ Життя і діяльність Степана Бандери... С. 77–79.

³⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН... С. 400; Мірчук П. Степан Бандера символ революційної безкомпромісовости. С. 54–56.

виконати присуд. Так, за антиукраїнську діяльність були вбиті Бабій, Бачинський, Майлов; планувалися замаху на старшину тюремної сторожі Кособудзького, волинського воєводу Юзефського, шкільного куратора Гадомського. Під час своїх зізнань Бандера намагався розкрити основні ідеологічні й політичні позиції ОУН, але голова суду що разу переривав його й не дозволяв продовжувати виступ³¹.

Пізно вночі судді оголосили такий вирок: Степан Бандера і Роман Мигаль – досмертне тюремне ув'язнення; Богдан Підгайний, Іван Малюца, Євген Качмарський, Роман Сеньків і Осип Машак – 15 років ув'язнення; Ярослав Спольський – 7 років ув'язнення; Ярослав Макарушка – 6 років ув'язнення; Катерина Зарицька, Володимир Янів, Ярослав Стецько, Іван Равлик, Осип Феник, Володимир Івасик, Олександр Пашкевич та Іван Ярош – 5 років ув'язнення; Роман Шухевич, Богдан Гнатевич і Володимир Коцюмбас – 4 роки ув'язнення; Семен Рачун – 6 місяців ув'язнення; Віру Свенціцьку й Анну-Дарію Федак звільнили. На підставі урядової амністії всім засудженим до 5 років було зменшено термін покарання на половину, а від 5 років до 15 – на третину³².

Під час Варшавського та Львівського процесів авторитет і популярність С. Бандери зросли настільки, що народ почав складати пісні й легенди про нього. Своїм ставленням до себе і ворогів він заслужив непохитну шану українського суспільства, а серед членів ОУН та УПА здобув позиції позаконкурентного Провідника на майбутнє³³.

Про своє ув'язнення С. Бандера в автобіографії згадував: «Після того [Варшавського і Львівського процесів – *М. П.*] я сидів у в'язницях “Свенти Кшиж” коло Кельць, у Вронках коло Познаня і в Берестю над Бугом до половини вересня 1939 р. П'ять і чверть року я просидів у найтяжчих в'язницях Польщі, з того більшу частину в суворій ізоляції. За той час провів я 3 голодівки по 9, 13 і 16 днів, одну з них спільно з іншими українськими політичними в'язнями, а дві – індивідуально, у Львові й Бересті [Бресті – *М. П.*]»³⁴.

Із початком Другої світової війни, 13 вересня 1939 р., у воєнному хаосі С. Бандера втікає разом з іншими в'язнями з польської тюрми з м. Брест через Волинь і Сокальщину. В Сокалі він зустрівся з провідними членами ОУН того терену: Дмитром Маївським – «Тарасом», Іваном Климівим – «Легендою», Василем Вавруком – «Ватюгою» та іншими. Згодом разом із Д. Маївським відправився до Львова, куди прибув 27 вересня та мешкав у будинках собору святого Юра. Протягом двох тижнів він налагоджує підпільну діяльність ОУН, зустрічається з українськими суспільно-політичними діячами, зокрема з митрополитом Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) Андреем Шептицьким³⁵.

³¹ Книш З. Варшавський процес ОУН... Т. 2. С. 185–192.

³² Мірчук П. Нарис історії ОУН... С. 411; Книш З. Варшавський процес ОУН... Т. 2. С. 265–269.

³³ Дем'ян Г. Вибрані зразки оповідного фольклору про Степана Бандеру та його родину. *Воля і Батьківщина*. 1999. Ч. 1 (14/30). С. 86–90; Луньо Є. Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини. *Там само*. С. 114–121.

³⁴ Бандера С. Мої життєписні дані... С. 9.

³⁵ Там само; Малащук Р. З книги мого життя... Т. I. С. 198; Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах і спогадах / записи і упоряд. Г. Дем'яна. Львів, 2006. С. 444.

У другій половині жовтня 1939 р. Бандера покинув Львів і разом із братом Василем та з 4-ма членами ОУН нелегально перетнув у напрямку Рави-Руської радянсько-німецьку демаркаційну лінію³⁶. В Кракові у місцевій греко-католицькій церкві, парохом якої був о. Павло Хрущ, 3.06.1940 р. Бандера одружується з Ярославою Опарівською, дочкою священника УГКЦ о. Василя і Юлії Ганківської. Їхнє весілля було дуже скромне, з участю не більш як 10 осіб. Вони деякий час мешкали в одному з таборів на вул. Лютеранській. Після цього, в 1940 р., із вимог конспірації виїхали на два тижні до Варшави на винайняту М. Лебедем квартиру під прізвиськом Гуцул³⁷.

У 1939–1940 рр. Степан Бандера здійснив кілька поїздок в організаційних справах у Піщане (Словаччина), Відень, Рим. В одному з міст північної Італії відбулася зустріч з Андрієм Мельником, на якій обговорювали концепції подальшого розвитку ОУН. Аналізуючи історію ОУН, важко не помітити, що вже з початку 1930-х років виокремлюється дві тенденції розвитку цієї організації: еміграційно-політична і краєво-бойова. Розбіжності між двома поколіннями привели до створення 10 лютого 1940 р. у м. Кракові Револуційного проводу (РП) на чолі зі С. Бандерою. До його складу ввійшли провідні крайові члени ОУН: Р. Шухевич, Я. Стецько, В. Тимчій, С. Ленкавський, М. Лебець, Д. Мирон, О. Гасин, Д. Грицай, І. Габрусевич, М. Климишин, В. Турковський, В. Кук, І. Равлик, В. Гринів. Для полагодження конфлікту в ОУН була створена «Окрема комісія», до складу якої належали Р. Ярій, О. Сенік (від Проводу українських націоналістів (ПУН)) та Р. Шухевич, І. Габрусевич, С. Ленкавський (від РП ОУН). Але в червні 1940 р. А. Мельник категорично відхилив її пропозиції, і конфлікт переріс у відкриту конфронтацію³⁸.

Після звільнення з польської тюрми в 1939–1941 рр. Бандера виявив свої моральні якості, вміння вести за собою, непересічні здібності та колосальний енергетичний потенціал. Потреба чину була чи не найголовнішою прикметою його характеру. 31 березня – 3 квітня 1941 р. у Кракові на Другому великому зборі ОУН Степана Бандеру обрали головою Проводу. Усі постанови і програмні положення Збору були спільно обговорювані, доповнювані й кореговані не лише їхніми відповідальними редакторами, але й усіма членами РП ОУН, керівниками референтур та комісій. Так, С. Бандера і Я. Стецько опрацьовували політичні напрями та модель державності; стратегічно-військове планування розробляли Р. Шухевич та О. Гасин; за пропагандистський комплекс і революційні гасла відповідав С. Ленкавський. Також підсумком роботи збору можна вважати винятково для внутрішнього користування організаційні видання травня 1941 р.: «Політичні вказівки», «Боротьба й діяльність ОУН під час війни»,

³⁶ Бандера С. Мої життєписні дані... С. 10; Малащук Р. З книги мого життя... Т. 1. С. 198; Степан Бандера та його родина... С. 444–448, 478–479.

³⁷ Малащук Р. З книги мого життя... Т. 1. С. 203–203, 212; Кук В. Родина Опарівських. *Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах і спогадах / записи і упоряд.* Г. Дем'яна. Львів, 2006. С. 186.

³⁸ Кук В. Степан Бандера (1909–1999 рр.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. С. 11–12, 23–24; Климишин М. В поході до волі... Т. 1. С. 269–270; Лист Степана Бандери до Андрія Мельника від 10 серпня 1940 р. *Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали / упоряд.* М. Посівнич. Тернопіль: Астон, 2008. С. 261–297.

«Акція на ОСУЗ», «Військові інструкції», «Інструкція Безпеки» та «Пропагандивні вказівки». У цих брошурах Провід подав загальні настанови і напрями організаційної діяльності в умовах війни з метою утворення Української держави для кожного члена й низових ланок ОУН. Крайовий провідник ОУН Іван Климів – «Легенда» до 20 травня 1941 р. сформував у кожній області та районі на західноукраїнських землях «Українські національні революційні проводи», які склалися з голови обласного / районного управління, коменданта міліції, військового коменданта, голови обласної господарської управи, керівника транспорту, народної освіти. Відновлення незалежності України базувалося на «теорії побудови держави від першого села». Її автором був військовий референт Крайової ексикютиви ОУН, воєнний теоретик та полковник Карпатської Січі Михайло Колодзінський – «Гузар», а найбільшим популяризатором – провідний діяч ОУН Богдан Кордюк – «Дік». Відповідно до цієї теорії, в разі захоплення влади під час воєнних дій у будь-якому українському населеному пункті члени ОУН повинні були проголошувати Українську державу і народну революційну владу. Згодом влада мала би встановлюватись і централізуватись в повітовому місті й так далі. У результаті створювалися б «повстанські республіки», які б пізніше об'єднувалися в загальну державну структуру. Стратегічною метою було визначено проголошення української влади на рівні столиці держави. Головною метою збору було утвердження ідей українського націоналізму та постанов, що стосувалися політичного, військового, економічного та соціального життя українців. На цьому зборі С. Бандера виголосив велику доповідь щодо революційної стратегії ОУН. Кандидатуру на голову Проводу – Степана Бандеру- «Сірого» – запропонував Дмитро Мирон – «Орлик» та підтримали інші чільні діячі ОУН (Я. Стецько, С. Ленкавський, В. Кук, М. Климишин)³⁹.

Провідник ОУН не пішов на тісну співпрацю з окупантом України – нацистською Німеччиною на чолі з Адольфом Гітлером. Замість зрадницького союзу Степан Бандера – «Бийлихо» обрав шлях безкомпромісної боротьби. Із прагматичних міркувань Бандера і Провід ОУН у лютому–березні 1941 р. домовилися з німецьким військовим командуванням про вишкіл Дружин українських націоналістів (батальйони «Нахтігаль», командир Р. Шухевич, і «Роланд», командир Р. Ярий), які мали воювати на території України проти СРСР за відновлення державності. Вони створювалися з розрахунком, що в майбутньому зможуть стати базою для формування регулярної української армії. У середині травня 1941 р. їхній вишкіл відвідали С. Бандера і М. Лебедь, які виступили перед курсантами з промовами на урочистому мітингу⁴⁰. Також Провідник ОУН у 20-х числах червня провів прискіпливу перевірку членства (орієнтовно 600–800 осіб) та матеріально-технічного забезпечення трьох Похідних груп під керівництвом: Д. Мирона і М. Климишина (Північна, організована у м. Холм, мала напрям руху

³⁹ Ярослав Старух. Документи і матеріали / упоряд. В. Мороз. Київ; Торонто, 2012. С. 78–79 (Літопис УПА. Нова серія; т. 21); Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір!..»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.). Львів, 2012. С. 55.

⁴⁰ Дружини українських націоналістів у 1941–1942 роках. Б.м.в., 1953. С. 6, 109–110; Кальба М. Дружини Українських Націоналістів. Детройт, 1992. С. 45–53; Климишин М. В поході до волі. Торонто, 1975. Т. 1. С. 139–140.

Луцьк–Рівне–Київ); М. Лемика (Центральна, організована у м. Перемишль з напрямком Львів–Тернопіль–Проскурів–Вінниця–Фастів–Київ–Полтава–Харків); Зенона Матли і Тиміша Семчишина (Південна, організована в м. Сянок з напрямком руху Дрогобич – Стрий – Проскурів – Вінниця – Дніпропетровськ – Донбас – Одеса – Крим). Похідні групи, просуючись по території України, мали формувати місцеві державні адміністрації та органи влади, а згодом поширити свої впливи на Кубань та Дон. Перед початком операції «Барбароса» RSNA (Головне управління безпеки Райху) видало наказ, яким забороняло Бандері з'являтися в окупованих територіях СРСР⁴¹.

У планах становлення «Нової нацистської Європи» про таку державу, як Україна, не могло бути й мови. Уряд, очолюваний Ярославом Стецьком гестапо заарештувало та відправило по тюрмах і концтаборах. 3.07.1941 р. відбулися двосторонні переговори Степана Бандери, Володимира Горбового, Василя Мудрого, Степана Шухевича, Віктора Андрієвського із заступником державного секретаря Ернестом Кундтом, доктором Фюлем, суддею фон Бюлов і полковником Альфредом Бізанцем у Кракові з приводу Акту 30 червня. Щоби схилити Бандеру до співпраці та відкликати Акт 30 червня, 5.07.1941 р. гестапо взяло його під домашній арешт й згодом відправило в тюрму в Берлін на Принцрегентенштрассе й одночасно провело масові арешти членів ОУН на всіх окупованих німцями територіях в Україні і Європі⁴².

Братів Бандери – Олександра (10 серпня 1942 р., в'язничний № 51427) та Василя (5 вересня 1942 р., в'язничний № 49721) було закатовано в концтаборі Аушвіц (Освенцім). За однією з версій, у Херсоні гестапо розстріляло брата Богдана в 1942 р., а у львівській в'язниці також брата дружини. Одночасно з нацистами НКВС розстріляло 10 липня 1941 р. у Києві батька Бандери о. Андрія, а двох сестер Володимиру й Оксану вивезли в сибірські концтабори. Через відмову С. Бандери співпрацювати з нацистами його близькі родичі загинули мученицькою смертю, а він сам опинився в концтаборі⁴³. На початку 1943 р. С. Бандеру розмістили під в'язничним номером 72192 у камері-одиночці № 73 концтабору Саксенгаузен. У ньому був спеціальний блок № 9 (Камерний дім (Zellenbau), українські в'язні його називали «Бункер»)⁴⁴.

Після довгих консультацій у червні–липні 1944 р., у середині серпня, нацистське керівництво прийняло рішення про звільнення чільних діячів ОУН (біля ста), які були ув'язнені в концтаборах, однак довго зволікало, не довіряючи Проводу ОУН. На початку серпня 1944 р. Степана Бандеру відвозили на бесіду з групенфюрером СС і генерал-лейтенантом поліції Генріхом Мюллером. Йому запропонували написати відозву до вояків-українців Червоної армії, щоб

⁴¹ Климишин М. В поході до волі. Т. 1. С. 316–317; Патриляк І. Визвольна боротьба ОУН й УПА 1939–1960 рр. Київ, 2020. С. 124–127; Россолінські-Лібе Г. Життя Степана Бандера: тероризм, фашизм, геноцид, культ. Київ: Вид-во «Антропос-логос-фільм», 2021. С. 180.

⁴² Кук В. Родина Опарівських... С. 188; Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом... С. 71–75.

⁴³ Климишин М. В поході до волі. Спомини. Б.м.в., 1996. Т. 2. С. 112; Кук В. Родина Опарівських... С. 188.

⁴⁴ Що сказав провідник ОУН Степан Бандера представникам світової преси? *Український Самостійник*. 1950. 23 квітня. С. 1; Rossoliński-Liebe G. Stepan Bandera: Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty: Faszyzm, ludobójstwo, kult. Warszawa, 2018. S. 433.

вони здавалися в полон і вели боротьбу проти Москви. Також обіцяли звільнити всіх членів ОУН і надати Україні деякі політичні концесії. Бандера пригадав ген. Мюллеру жахливе поводження з полоненими ЧА і їхні мільйонні смерті, арешти і страти українських патріотів, розчленування України. Тому й відмовився йти на співпрацю. У середині вересня в концтабір від Проводу ОУН для розмов із Степаном Бандерою прибув о. Іван Гриньох. Він передав грипс від М. Лебеда щодо повноважень отця і той одразу ж проковтнув записку. Степан Бандера, за спогадами Івана Гриньоха, виглядав дуже вимученим і хворобливим (ймовірно, тоді хворів грипом), був бідно одягнутий, але рішуче налаштований. Упродовж понад годинної зустрічі Бандері було розказано про зміни, які відбулися у структурах ОУН і УПА⁴⁵.

Згодом С. Бандера активно використовував свої тюремні зв'язки у відстоюванні незалежності України серед європейських громадських і політичних діячів, які пройшли німецькі тюрми й концтабори. Зокрема, він мав постійні контакти з майором Гуго Фальконером та капітаном Бестом, Альфредом Берцінсом, Горія Сіма⁴⁶.

Після Другої світової війни Степан Бандера – «Ярич» («Донат», «Власт») опинився в еміграції у Німеччині. Після виходу з німецького концтабору він був у неоднозначному становищі. З одного боку, національно-визвольний рух в Україні здійснювався під його іменем і його вважали Провідником як цього руху, так і ОУН – і українці, і чужинці. А з іншого – формально він таким Провідником не був, бо навіть за кордоном конкуренцію йому складала Дарія Ребет. Отож простір для персональної боротьби за керівництво й надалі залишався на довгі роки. 5 лютого 1945 р. на нараді Проводу ОУН біля м. Бережан, Тернопільської області, С. Бандеру разом із Р. Шухевичем і Я. Стецьком було обрано до Бюро Проводу. Цей вибір підтвердила конференція Закордонних частин (ЗЧ) ОУН у вересні 1947 р.⁴⁷

Під керівництвом С. Бандери мережу ЗЧ ОУН було створено майже в усіх країнах, де компактно проживали українці. Головною фінансовою базою ЗЧ ОУН у визвольній боротьбі стали внески української діаспори. Для ведення успішної діяльності понад 100 осіб перебували на повному забезпеченні організації (усі члени Проводу, деякі члени теренових проводів і технічні працівники). За приблизними підрахунками, ЗЧ ОУН налічували понад 5 тис. дійсних членів і понад 12 тис. членів СУМ, які здебільшого мешкали в таборах для переселенців у Німеччині й Австрії, а згодом переселилися до інших країн. Степан Бандера був категорично проти повної орієнтації націоналістичного руху на будь-які держави, а виступав за опертя на власні сили та відстоювання національних інтересів. Із метою налагодження контактів та діяльності структур українського

⁴⁵ Архів ОУН. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 3–6; Ільницький Р. Думки про українську визвольну політику / упоряд. О. Панченко. Гадяч, 2007. С. 142–144.

⁴⁶ Лист Ярослава Бенцеля до Омеляна Кушпети від 11.12.1959 р. *Архів ЦДІВР*. Арк. 2.

⁴⁷ Дужий П. Степан Бандера символ нації. Львів: ГВС, 1996. Ч. 2. С. 302–312; Дужий П. Три листи з-за кордону (свідчення). *Шлях Перемоги*. 1994. 5 лютого. С. 7; Сич О. Закордонний Центр ОУН (лютий 1945 р. – лютий 1946 р.). *Український визвольний рух*. Львів, 2006. Зб. 7. С. 250.

визвольного руху Провідник ЗЧ ОУН здійснював постійні поїздки до Англії, Італії, Бельгії, Голландії, Франції, Іспанії, Ірландії та Канади весною 1955 р. Також під час перебування в цих країнах Бандера зустрічався і налагоджував взаємовигідну співпрацю з цільними представниками влади та спецслужб. Для легальної діяльності члени ОУН формували громадські організації: Спілку української молоді, Організацію оборони чотирьох свобод України (США), Лігу визволення України (Канада), які мали представляти емігрантів-націоналістів, через газети і журнали «Шлях Перемоги» (Мюнхен), «Вісник ООЧСУ», «Національна Трибуна» (Нью-Йорк), «Визвольний шлях», «Українська думка» (Лондон), «Гомін України» (Торонто), «Українець-Час» (Париж), «Вільна Думка» (Сідней, Австралія), «Українське Слово» (Буенос-Айрес, Аргентина) та багато менш відомих, що мали поширення серед української діаспори. З їхньою допомогою проводилася активна інформаційна кампанія, що доносила світові правду про Україну й українців та обстоювала їхні права. Тому одним із найважливіших фронтів Бандери і бандерівців було ідейне протистояння, відповідно, вся діяльність була спрямована передусім на зміну свідомості українського загалу, виховання його на прикладах героїзму та самопосягати, створення «універсального солдата», який би діяв автономно, не чекаючи наказів зверху, а згідно із затверженою концепцією чи то в сибірських концтаборах, чи в далеких Австралії та Америці. Націоналісти були свідомі того, що перемогти у війні з СРСР прямим збройним шляхом не вдасться, тому їхніми єдиними надійними союзниками є поневолені народи. Гасло «*Воля народам! Воля людині!*» та концепція Антибільшовицького блоку народів (АБН) допомагали ефективно залучати до боротьби інтернаціональні підрозділи в УПА, скоординувати повстання у таборах ГУЛАГу та вести підривну ідеологічно-політичну роботу сотень тисяч репресованих членів ОУН. Саме під їхнім впливом дисиденти, які боролися за комунізм із людським обличчям, розпочали боротьбу за незалежність і перейняли естафету ідеологічної боротьби. В еміграції головним завданням ОУН було збереження і розвиток ідеї національного визволення, підготовка кадрів та створення різних громадсько-політичних структур, які в потрібний момент мали бути відновлені в Україні⁴⁸.

Аналізуючи суть конфлікту в ЗЧ ОУН між Проводом на чолі з С. Бандерою та опозицією, можна зробити висновок, що, крім програмно-ідеологічних розходжень, в основу протистояння було закладено особисті амбіції й взаємовідносини. В ході внутрішньоорганізаційної боротьби колишні соратники ставали запеклими противниками та спрямовували всю свою енергію на поборювання один одного. Такий розвиток подій був на користь і всіляко підтримувався радянськими спецслужбами, які відволікали цим увагу від визвольної боротьби проти СРСР. На початковому етапі конфлікт розгорівся в 1946–1948 рр. по лінії

⁴⁸ Степан Бандера у документах радянських органів безпеки (1939–1959) / упоряд.: І. Білоконь, С. Кокін, С. Сердюк, В. Сергійчук (відп. ред.). Київ, 2009. Т. 3. С. 131–135; Малащук Р. З книги мого життя... Т. 2. С. 85, 101, 104; Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів: причинки до історії. Львів: ГВС, 1995. С. 60–61, 99–116; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика. Львів, 2003. С. 346.

Закордонного представництва Української головної визвольної ради і ЗЧ ОУН та був нібито вирішений на Другій надзвичайній конференції ЗЧ ОУН 28–31 серпня 1948 р. в українському таборі в Міттенвальді (Німеччина) з представниками опозиції – Дарією і Левом Ребетом, Миколою Лебедем, Василем Охримовичем, Іваном Гриньохом, Мирославом Прокопом, Володимиром Стахівим. Але всупереч домовленостям, суперечки розгорілися з новою силою в 1949–1954 рр. Після проведення в Мюнхені Третьої конференції ЗЧ ОУН було вирішено для врегулювання конфлікту вислати в Україну представників від опозиції (В. Охримовича) та від Проводу ЗЧ ОУН (Мирона Матвієйка).

Із метою припинення подальшого розколювання визвольного руху С. Бандера 22 серпня 1952 р. залишив пост Голови Проводу ЗЧ ОУН та планував перейти нелегально в Україну для продовження підпільної боротьби. Четверта і п'ята конференції ЗЧ ОУН 23–25 травня 1953 р. та 7–9 травня 1955 р. відставку Бандери не приймали⁴⁹. У січні 1954 р. на підставі нібито отриманих з України повідомлень щодо реорганізації ЗЧ ОУН від В. Кука та В. Охримовича була створена Колегія уповноважених у складі Л. Ребета, З. Матли і С. Бандери для полагодження суперечностей. Під час подальших переговорів сторони конфлікту не дійшли до порозуміння і 20 лютого 1954 р. була створена ОУН-закордоном⁵⁰.

Кожен із членів ОУН і УПА чітко усвідомлював, що, воюючи за державну незалежність, він неминуче загине. Тому слова С. Бандери до членів Великого збору, які обрали його в 1955 р. головою Проводу ЗЧ ОУН, видаються цілком логічними: «Я приймаю Ваш вирок смерті». Він, як і його сотні тисяч соратників, бажали такої смерті, яка б породжувала все нових борців та сприяла подальшій боротьбі національно-визвольного руху. Радянська влада вбачала у С. Бандері найзапеклішого ворога свого режиму. Служба безпеки ЗЧ ОУН розкривала плани підготовки таких замахів: 1) у 1947 р. у Мюнхені з'явився агент Міністерства державної безпеки (МДБ) Ярослав Мороз, який мав убити С. Бандеру; 2) у 1948 р. такий план намагався реалізувати агент із Польщі Володимир Стельмашук; 3) у 1950 р. вбивство готували агенти МДБ із Чехословаччини; 4) 1952 р. було вислано до Західної Німеччини для вбивства агентів «Легуда» і «Лемана»; 5) 1953 р. до Мюнхена був засланий агент «Стефан Ліпгольц»; 6) весною 1959 р. агент Комітету державної безпеки (КДБ) Вінцік із Відня робив спробу викрасти сина Бандери, Андрія; 7) у 1959 р. КДБ підготувало агента-поляка родом із Волині, який мав прилюдно застрелити С. Бандеру і заявити, що він помстився за співвітчизників, які там загинули. Крім цих агентів КДБ, у Німеччину щороку відправляли нових. 15 жовтня 1959 р. Степан Бандера поїхав додому сам. Заїшовши у під'їзд, він отримав постріл в обличчя синильною кислотою від аген-

⁴⁹ Лист Голови Проводу ЗЧ ОУН С. Бандери від 2 січня 1954 р. до провідних членів Організації. *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку*. С. 1–2; Лист Голови Проводу ЗЧ ОУН С. Бандери до Теренових Проводів ОУН закордоном від 16 квітня 1954 р. *Там само*. С. 1–2; Лист Голови Проводу ЗЧ ОУН С. Бандери від 21 червня 1955 р. до Ярослава Стецька. *Там само*. С. 1–2.

⁵⁰ Сич О. Степан Ленкавський: життєвий шлях на тлі історії ОУН. Івано-Франківськ: Лілея «НВ», 1999. С. 111–120; Кук В. До історії конфлікту між ЗЧ ОУН і ЗП УГВР (роз'яснення «документів», що їх у 1951–1953 роках отримало ЗП УГВР за кордоном від «ОУН-УГВР в Україні»). *Воля і Батьківщина*. 1999. Ч. 1 (14/30). С. 80–85.

та КДБ Богдана Сташинського. Через кілька секунд сусіди на сходах знайшли тіло мешканця цього будинку, якого всі знали як «Степана Попеля»⁵¹.

Постать Степана Бандера повернулася в незалежну Україну в 1991 р. як успішний символ українського визвольного руху та неодноразово використовувалась у політичній боротьбі. В Україні увічнюють пам'ять, присвоюючи звання почесного громадянина міста, називаючи вулиці, провулки і проспекти його іменем (тільки в містах налічується понад 510 назв (наприклад, Львівська обл. – 235, Івано-Франківська обл. – 128, Тернопільська обл. – 69) на 27.10.2021 р.), заходами громадськості побудовано 44 пам'ятники та погруддя (у Львівській обл. – 20, Тернопільській – 11, Івано-Франківській – 10, Рівненській – 2, Хмельницькій – 1), створено 5 музеїв. В обласних центрах встановлено 4 пам'ятники, у селах – 13, решта – в містах. Образ Провідника ОУН став справжнім брендом, явищем масової й популярної культури.

З огляду на сучасні події в Україні: Майдан і Революцію Гідності, окупацію Російською Федерацією Кримського півострова та ведення нею прихованої (гібридної) війни в окремих районах Донецької і Луганської областей протягом 2014 р., відвідуваність сторінок в інтернеті про С. Бандеру різко зросла. Зокрема, кількість відвідувань його сторінки в російській Вікіпедії збільшилася до мільйона осіб. Загалом російські засоби масової інформації констатували, що в Україні до влади прийшли «бЕндерівці» (можливо, жителі чи вихідці з міста Бендер, Молдова) і майже відразу ж 520 тис. переглядів сторінки про те, хто ж насправді такий С. Бандера було зафіксовано саме в україномовній Вікіпедії. За даними Google Trends – сервісу, який аналізує пошукові запити користувачів у всьому світі за кількістю, ідеолог українського націоналістичного руху обійшов легендарного революціонера Ернесто Че Гевару. Значний інтерес особа Бандери викликала у Молдові, Білорусі та Казахстані, а також на англійській, німецькій, чеській та інших версіях. Пропаганда свого домоглася, і кращого піару придумати годі. Та навіть мертвий Степан Бандера чи його символи декому дуже заважають, тож вандали систематично зважуються руйнувати, обливати й розмальовувати фарбою (17.08.2014 р., 10.07.2016 р., 7.03.2021 р.) його могилу в Мюнхені та пошкоджують пам'ятники в Україні.

З іншого боку, медійна присутність Бандери різко зростає з різними фазами загострення холодної чи гарячої війни з боку Російської Федерації. Так, наприклад: рішення Київської міської ради від 7 липня 2016 р. про перейменування проспекту Московський – на Степана Бандери; пісня «Батько наш Бандера, Україна мати, ми за Україну будем воювати» восени 2021 р. у соціальних мережах і просторі інтернету побила всі немислимі рекорди; велика грошова нагорода за голову Бандери від 16 березня 2022 р. під час боїв за Київ від очільника Чечні Рамзана Кадірова тощо підігривають чималий інтерес до особи Провідника ОУН та ще більше сакралізують і міфологізують його образ.

В українському націоналістичному русі ХХ ст. яскраво виділяється постать С. Бандери, який протягом 30 років був активним учасником і провідником

⁵¹ Мудрик С. Спогади про Степана Бандеру... С. 5; Шлях Перемоги. 1959. 18 жовтня. С. 1; Московські вбивці Бандери перед судом / під. ред. Д. Чайковського. Дрогобич, 1992. С. 22–29, 461–474.

визвольного руху, основоположником низки політико-ідеологічних, стратегічних і тактичних засад визвольного руху. Його громадсько-політична, організаційна та публіцистична діяльність багатогранна і дуже важлива саме на сучасному етапі. Активна організаційна й ідеологічно-публіцистична діяльність С. Бандери сформувала міцний фундамент для розвитку ОУН, перетворення її з підпільної організації на визвольний рух, та сприяла подальшому формуванню Української повстанської армії. Під проводом С. Бандери український націоналізм набрав масштабності та запеклого спрямування, а з його іменем окупанти ідентифікували весь український визвольний рух.

Микола Посівнич